

Söz konusu askerî bölgenin ilk merkezi Çesma Kalesi'ydi. Fakat burası savunulamaz hale gelince sancağın idarî merkezi 1560 yılı civarında daha iyi korunan Pakrac (Pakrić) şehrine ve 1600 yıllarında Çernik'e (Černik) taşındı. Böylece uç bölümünün doğudaki sınırı Ilova nehrine doğru çekildi. 1580'den Osmanlılar'ın geri çekileceği 1691 yılına kadar Zaçasna sancağı Bosna eyaletine bağlıydı. Muhtemelen sancağın, Ilova nehrinin aşağısındaki Kraljeva Velika Kalesi'nin bulunduğu bölümde kaleyle aynı adı taşıyan bir kazası vardı. Burada görev yapan kadının akıncı kadısı olduğu dikkati çeker. Biri Çernik'in, diğeri Pakrac'ın merkezlik ettiği birer kaza daha bulunmaktaydı. Sancak beyi hası 200.000 akçeyi geçmeyecek miktarda oldukça mütevaziydi. Zira bu tür vergi gelirlerinin çoğu bölgedeki eski Sava kaptanlıklarına tahsis edilmişti. 1595'te sancak beyi Sava kaptanlarından İbrâhim Bey'di. Onun gelirleri Çernik'ten ve birkaç köyden elde edilen öşürler, üç pazar yerinin kovan resimleri, iki yaylak resmi, Ulahlar'ın ödediği filori ve bâd-ı hevâ vergilerinden oluşuyordu. Bununla birlikte gerçek gelirleri daha fazlaydı. Çünkü en azından XVII. yüzyılın ikinci yarısında Sava nehrinden aşağıya doğru Belgrad'a ve diğer yerlere büyük miktarlarda kereste taşımacılığı yapıldığına dair bilgiler mevcuttur.

Zaçasna'nın çoğunlukla dağlık olan batı ve kuzey bölgelerinde Ulah göçebe çobanları meskûn iken güneydoğu köşesindeki düzlük alanlarda vergi ödeyen Osmanlı reâyâsı oturuyordu. Bu kesimde müslüman asker nüfusun bulunduğu yirmi kale ve palanka vardı. Köylüler ve Ulahlar aynı zamanda el sanatları ve ticaretle uğraşırken kalelerdeki askerî zümreler sınırda baskın ve akınlar yapıyor (harâmîlik ya da çetecilik ve potere), bazan koruma işini yürütüyordu. 1565 tarihli bir fermandan bu serhadlarda önemli miktarda gönüllü "yigitler" in mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bunların toplam nüfusu 1625'te 5000'in biraz üzerinde idi. Zaçasna sancağındaki Çernik ve Pakrac kasabaları, 1680 dolaylarında bir ya da üç mescidi bulunan 500 hâneye sahip önemli askerî merkezlerdi. Ancak bugün bölgedeki Osmanlı sanatı ve mimarisinin bir mezar taşı dışındaki bütün izleri silinmiş durumdadır. XX. yüzyılın ortalarına kadar Gaybî Baba'nın türbesi Sava nehrinin sol kenarında ayakta duruyordu (rivayete göre bu kişi, Hırvatistan'ın Slavonya bölgesindeki Osmanlı idaresinin düşmesini önceden tahmin etmişti). Bununla birlikte Osmanlı döneminin izleri olarak ça-

yır, bayır ve göl kelimelerini içeren birçok yer ismine rastlanır.

BİBLİYOGRAFYA :

3 Numaralı Mühimme Defteri (nşr. Nezihi Aykut v.dğr.), Ankara 1993, hk. nr. 551, 911; Eviya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 517-519; Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara 1963, s. 211-212; Harim Şabanović, *Bosanski Paşaluk*, Sarajevo 1982, s. 40, 71-79; N. Moaçanın, "Pristup ekohistoriji Podravine prema osmanskim izvorima", *Ekonomika i Ekohistorija*, I, Zagreb-Samobor 2005, s. 139-146; Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdarî Dağılımı", *AÇ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi: OTAM*, sy. 18, Ankara 2006, s. 249-255.

NENAD MOAÇANIN

ZÂDÜ'L-MEÂD

(زاد السعد)

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin
(ö. 751/1350)

Hz. Peygamber'in

hayatına, yaşayış ve uygulamalarına
dair bilgileri derlediği eseri.

Tam adı *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd*'dir. *el-Hedyü'n-nebevî* veya *el-Hedy* olarak da bilinir (*Keşfü'z-zunun*, II, 947). **Hedy** sözlükte "hidayet, sîret ve doğru yol" anlamına gelir. İbn Kayyim eserinin adında bu kelimeyi Resûl-i Ekrem'e izâfe ederek *Hedyühû fi'l-ekl ve hedyühû fi kırâ'ati'l-Kur'an...* şeklinde kullanmış, böylece onun yemek yemesini, Kur'an okumasını ve diğer alanlardaki uygulamalarını göstermeyi hedeflemiştir. İbn Kayyim el-Cevziyye'ye kadar kitaplar genellikle akaid, hadis, tefsir, fıkıh ve siyer gibi konularla yazılırken İbn Kayyim bu eseriyle Hz. Peygamber'in sîretinden hareketle akaidi, hadisi ve fıkıhı birleştiren yeni bir telif türü denemiştir. Kaynaklarda müellifin bu eserini, Şam'dan başladığı bir hac yolculuğu esnasında kitapları yanında bulunmadığı bir sırada kaleme almaya başladığı belirtilmekte, ancak bunun biri 731'de (1331) olmak üzere yaptığı birkaç hac yolculuğundan hangisinde gerçekleştiği bilinmemektedir. Rivayete göre eser bu yolculuk esnasında tamamlanmakla birlikte müellif daha sonra çalışmasında bazı ilâveler ve tashihler yapmıştır.

Müellif eserini bölümlere ayırmayıp ele aldığı konuların başlığını fasıllar halinde yazmakla yetinmiştir. Eser uzunca bir mukaddimenin ardından Resûl-i Ekrem'in biyografisiyle başlar; eserde onun nesebi, süt anneleri, dadıları hakkında bilgi verilir. Daha sonra ilk vahyin gelişyle hicretinden bahsedilir. Ardından çocukları, hanımları,

amcaları, kendisine hizmet edenler, kâtipleri, müezzinleri, kumandanları, şairleri, gazveleri, gönderdiği seriyeler, silâhları, binekleri, giyim kuşamı, yemesi içmesi, evliliği ve hanımlarıyla geçimi, uyuması, yürümesi, oturması, tıraş olması, konuşması ve susması, gülmesi ve ağlaması, hitabeti gibi konular üzerinde durulur; abdesti, namazı, zekâtı, orucu, hacı, umresi, kurbanı, zikirleri, duaları, cihadi, kendisinin gönderdiği heyetler, ona gelen ve giden elçiler hakkında bilgi verilir. Nikâh, talâk, alışveriş ve diğer konulara dair verdiği hükümler ele alınır. Eser "büyü" bahsiyle sona ermekteyse de müellif eserinin değişik yerlerinde selem, et'ime ve fitne gibi konulara göndermeler yaptığı halde kitabın matbu nüshalarında bu başlıkların yer almaması eserin tamamlanmadığını göstermektedir (Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd, *İbn Kayyim el-Cevziyye*, s. 262).

İbn Kayyim, *Zâdü'l-me'âd*'da Hz. Peygamber'in sîretinden bahsederken onun söz, fiil ve takrirlerini (onaylarını) hayatıyla ilişkilendirip anlatmıştır. Eser ilk bakışta bir siyer kitabı gibi görünse de müellif ona bazan akaid, bazan fıkıh, bazan da âdâb kitabı hüviyeti kazandırmaya çalışmıştır. Fakih muhaddislerin metodunu benimseyerek naklettiği hadislerin zaman zaman farklı tariklerini, lafızlarını ve şahitlerini zikretmiş, sıhhat derecelerini belirtmiş, yalnız sahih rivayetleri esas aldığını söylemiş ve görüşlerini bunlara dayandırmıştır. Selef-i sâlihînin fikirlerine aykırı olmayan hususları gerekçeleriyle birlikte kaydederek tartışmış, daha sonra kendi tercihini ortaya koymuştur. Kişilere değil dilele önem verdiği için delilin desteklediği görüşü benimsemiştir. Bununla birlikte zaman zaman Selef âlimlerinin ve mezheplerin fikirlerini de dikkate almış, özellikle Hanbelî mezhebinin ve hocası İbn Teymiyye'nin yolunu izlemiş, birçok konuda onun ictihadlarını benimsemiş ve muhaliflerine karşı hocasından daha itidalli davranmış, ancak Şîa hakkında bazan ağır ifadeler kullanmıştır. Siyerle ilgili bilgilerde yanlış bulunduğu bazı hususları tashih etmeye çalışmıştır. Eserde yer alan hadislerin senedleri zikredilmemiş, yalnız sahâbî râvinin adı verilmeyle yetinilmiştir.

Zâdü'l-me'âd'ın pek çok nüshası günümüze ulaşmış, ayrıca çeşitli neşirleri yapılmıştır (I-II, Kanpûr 1298; I-II, Kahire 1324; I-VIII, Kahire 1325-1328, nşr. Muhammed Muhammed Abdüllatif, Kahire 1347, nşr. Hasan Muhammed el-Mes'ûdî, I-IV, Kahire 1347; nşr. Şuayb el-Arnaût – Abdülkâdir el-Arnaût, I-V, Riyad 1400; Bey-

ZÂDÜ'L-MEÂD

rut 1399/1979; nşr. Mustafa Abdülkadir Atâ, I-VI, Beyrut 1419/1998; nşr. Abdürrezzâk el-Mehdî, Beyrut 1425/2005; nşr. Enver el-Bâz, I-VI, Beyrut 1432). Şuayb el-Arnaût ile Abdülkâdir el-Arnaût'un neşri için Muhammed Edîb Câdir bir fihrist hazırlamış, bu çalışma hem müstakil olarak (Beyrut 1407/1987) hem de eserle birlikte basılmıştır (Beyrut 1409/1989). Eser *Zâdü'l-meâd: Resûlüllah'ın (s.a.v.) Yolu* (trc. Şükrü Özen v.dğr., I-VI, İstanbul 1988-1990); *Zâdü'l-meâd: Resûlüllah'ın Yaşadığı İslâm* (trc. Abdi Keskinsoy v.dğr., I-VI, İstanbul 1989) ve *Zâdü'l-meâd: Rahmet Peygamberi ve Devleti* (trc. Muzaffer Can, I-VI, İstanbul 1989-1991) adlarıyla Türkçe'ye; *Zad-ul Ma'ad fi Hadyi Khari-l'Ibad* (trc. Jalal Abualrub, I-III, Medine 2001, 2003) ve *Zad al-Ma'ad Provisions of the Afterlife Which Lie Within Prophetic Guidance* (trc. Ismail Abdus Salaam, Beyrut [Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye]) adıyla İngilizce'ye tercüme edilmiştir.

Eseri Muhammed b. Abdülvehhâb *Muhtaşaru Zâdi'l-me'âd* adıyla ihtisar etmiş (Beyrut 1391/1971; nşr. Beşîr Muhammed Uyûn, Riyad 1413/1992; nşr. Rıdvân Câmî' Rıdvân, Mekke 1415/1995), bu muhtasar *Provisions for the Hereafter-Mukhtasar Zâd al Ma'ad* adıyla İngilizce'ye çevrilmiştir (Darussalam 2003). Ayrıca Hüseyin b. Ahmed b. Salâh Zebâre ve Abdullah b. Hüseyin Dülâme ez-Zimârî *Muhtaşaru'l-Hedyi'n-nebevî* adıyla bir eser yazmıştır (Abdullah Muhammed el-Habeşî, III, 2095-2096). Çağdaş âlimlerden Mustafa Muhammed Ammâre *Şemerü'l-vedâd Muhtaşaru Zâdi'l-me'âd fi hedyi hayri'l-'ibâd* (Kahire 1952), Sâlih b. Ahmed el-Mesûî *Zahîretü'l-me'âd fi sîreti seyidi'l-'ibâd min Zâdi'l-me'âd* ve Şeyh Ebû Zeyd *Şemerâtü'l-vedâd min Zâdi'l-me'âd* adlarıyla eseri özetlemişlerdir. Nâsırüddin el-Elbânî'nin *et-Ta'likâtü'l-ciyâd 'alâ Zâdi'l-me'âd* adıyla kaleme aldığı, henüz yayımlanmamış bir çalışmasının bulunduğu belirtilmektedir (Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd, *el-Medhalü'l-mufaşşal*, II, 820). Hasan b. İshak b. Muhammed es-San'ânî, *Fethu'l-kavî şerhu'l-Hedyi'n-nebevî*'sinde *Zâdü'l-me'âd*'in "ibâdât" kısmını manzum olarak şerhetmiş, Hâlid Muhammed el-Ensârî de *İthâfü'l-'ibâd bi'l-eḥâdişî'lletî ḥakeme 'aleyhâ İbnü'l-Kayyim fi Zâdi'l-me'âd* adlı çalışmasında İbn Kayyim'in *Zâdü'l-Me'âd*'da zayıf olarak değerlendirdiği hadisleri incelemiştir (Riyad, ts. [Dârü Tuveyk]). Kitabın tıpla ilgili bölümü *eṭ-Ṭıbbü'n-nebevî*

adıyla birçok defa neşredilmiştir (nşr. Abdülganî Abdülhâlik v.dğr., Beyrut, ts. [Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye]).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd* (nşr. Şuayb el-Arnaût – Abdülkâdir el-Arnaût), Beyrut 1401/1981, neşredenlerin girişi, I, 5-13; a.e. (nşr. Abdürrezzâk el-Mehdî), Beyrut 1425/2005, neşredenlerin girişi, s. 5; *Keşfü'z-zunûn*, II, 947; Serkis, *Mu'cem*, I, 224; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 126; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VI, 45; *Ma'a'l-mektebe*, s. 358-359; Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd, *İbn Kayyim el-Cevziyye, ḥayâtühü, âşâruhü, mevâridühü*, Riyad 1412, s. 260-262; a.mlf., *el-Medhalü'l-mufaşşal ilâ fihri'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Cidde 1417, II, 819-820; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmî'u's-şerâih ve'l-ḥavâşî*, Ebüzabî 1425/2004, III, 2095-2096.

MEHMET EFENDİOĞLU

ZÂF-ı TE'LİF

(ضعف التأليف)

Belâgatta söziin fesahatini bozan
söz dizimi kuralsızlığına
verilen ad.

Sözlükte **za'f** ve **zu'f** "zayıflamak, kuvvetten düşmek" anlamına gelir. Bazılarına göre za'f akıl ve görüş zayıflığına, zu'f ise bedenî zayıflığa işaret eder. Bu sebeple **za'f-ı te'lif** yerine **zu'f-ı te'lif** terkinini tercih eden belâgatçılar vardır (*Lisânü'l-'Arab*, "zf" md.; *el-Müncid*, "zf" md.; Ahmed Matlûb, s. 520). Çünkü, za'f-ı te'lif, söziin / cümlelerin bünyesinde görülen, öğelerin dizimine ilişkin somut kusurdur. Arap dili belâgatında, kelimenin yapısında görülen sarf kurallarına aykırılığa onun fasih sayılmasını bozan bir kusur olarak "muḥâlefet-i kuyâs" denildiği gibi kelâmın cüzleri / kelimeleri arasındaki nahiv kurallarına aykırı terkip ve dizim kusuru da za'f-ı te'lif diye adlandırılmıştır. Ancak cümlelerin terkip ve telifinin zayıf olmasına, dolayısıyla fasih sayılmamasına yol açan kusurun, nahiv âlimlerinin çoğunluğu tarafından kabul edilmiş meşhur bir nahiv kuralına aykırılık şeklinde ortaya çıkması şart koşulmuştur. Nahiv âlimlerinin hepsinin ittifak ettiği kurala aykırılığa ise **fesâd-ı te'lif** adı verilir. Meselâ merfû olması ittifakla kabul edilmiş fâilin mansub veya mecrur kılınması za'f-ı te'lif değil fesâd-ı te'liftir. Yine "إنما قائم زيد" örneğinde görüldüğü üzere kendisine "innemâ" ile hasr / kasr yapılmış müsnedin müsned ileyhten önce getirilmesi de böyledir (*Şürûhu't-Telhiş*, I, 97).

Kudâme b. Ca'fer, lafız-vezin uyumu kurları arasında "ta'ṭîl" adı altında kelâmın cüzlerinin diziminin, takdim ve tehir-

lerin vezne uygun düşmemesi şeklindeki beyanı (*Naḳdû's-sîr*, s. 208) ve İbn Sinân el-Hafâcî, fâsid tasarrufun fesâhati ihlâl edeceği yolundaki sözü ile za'f-ı te'lif konusuna ilk işaret eden müellifler ise de za'f-ı te'lif meselesini *Telhişu'l-Miftâh* sahibi Hatîb el-Kazvîni, özellikle bu esere şerh veya hâşiye yazan Sa'deddin et-Tef-tâzânî, Bahâeddin es-Sübki, İbn Ya'kûb el-Mağribî, Muhammed b. Ahmed ed-De-sûki ve Abdülhakîm es-Siyâlkûtî gibi belâgat âlimleri ayrıntılarıyla incelemişlerdir. Onların za'f-ı te'lif örneği olarak irledikleri konu zamirin, yerini tuttuğu isimden (merci) önce getirilmesi meselesidir. Nahiv âlimlerinin çoğunluğu tarafından kabul edilen meşhur kaide zamirin, yerini tuttuğu isimden sonra getirilmiş olmasıdır; bunun aksi, bir telif ve terkip zayıflığıdır. Ancak nahiv âlimlerinden başta Ah-feş el-Evsat ile Muhammed b. Ahmed et-Tuvâl, İbn Cinnî ve İbn Mâlik et-Tâi bunu bir kusur diye görmemiştir. Çünkü söz konusu takdim ve tehirin telif zayıflığı sayılması nesirle sınırlıdır. Nesirde zayıflık ve kusur sayılan birçok husus şiirde vezin ve kafiye zarureti sebebiyle hoş görülmüştür. Şiirde hoşgörülle karşılanacak meseleler ilgili eserlerde "ez-zarûrâtü's-şer'iyye, ez-zarâiru's-şer'iyye" gibi başlıklar altında ele alınmıştır.

Zamirin, yerini tuttuğu isimden lafız, anlam, rütbe ve hüküm itibariyle önce getirilmiş olması telif zayıflığı kabul edilmiştir; "ضرب غلامه زيداً" (Kölesi Zeyd'i dövdü) örneğinde görüldüğü gibi. Bu cümlede zamir yerini tuttuğu isimden (Zeyd) lafız itibariyle önce geldiği gibi anlam bakımından da zamirden önce mercie denâlet eden bir şey bulunmamaktadır. Nitekim "اعدلوا هو أقرب للتقوى" âyetinde (el-Mâide 5/8) zamirin mercii anlam bakımından kendisinden önce gelmiştir, çünkü burada merci' zamirden önceki fiilin masdarıdır. Örnekte zamir fâile bitiştiğinden ve yerini tuttuğu isim olan Zeyd mef'ul bih olduğundan sıralama bakımından da merciidenden önce gelmiştir.

Hasân b. Sâbit'in, müslüman olmamakla birlikte Hz. Peygamber'i ve ashabını Mekke'de himaye eden Mut'im b. Adî'yi övdüğü şu dizisinde de za'f-ı te'lifin bulunduğu kabul edilmiştir: "ولو أن مجدًا أخذ الدهر مطعماً" (مجدًا // من الناس أبتى مجدده الدهر مطعماً) (Eğer asalet ve şeref bir insanı âlemde bâki kılsaydı Mut'im'in şanı kendisini ölümsüz hale getirirdi). Bu beyitte fâile bitişik olan zamir (mujan, merci' ve mef'ul bih konumunda bulunan "مطعماً" den lafız, anlam ve sıralama bakımından önce getirildiği için ifadede telif